

KUNSTSCHRIFT is een tweemaandelijks uitgave van Kunst en Schrijven bv, Amsterdam/Rotterdam 64ste jaargang, nr. 6 december 2020/januari 2021

REDACTIE
hoofd- en eindredactie
Mariëtte Haveman
beeldredactie
Andrea Müller-Schirmer
assistent eindredactie
Laurens Meerman
tekstredactie
Ingrid Mersel
redactieraad
Paul van den Akker
Ann-Sophie Lehmann
Annemiek Overbeek
Margriet Verhoef

VORMGEVING
Omar Saïid
Saïid & Smale, Amsterdam

REDACTIE
Kunstschrift
Postbus 10859
1001 EW Amsterdam
06-40406607
info@kunstschrift.nl
www.kunstschrift.nl

LITHOGRAFIE EN DRUK
Wilco Art Books, Amersfoort

AANMELDEN VOOR EEN ABONNEMENT
www.kunstschrift.nl of
klantenservice@aboland.nl
Abonnementenland
Postbus 20, 1910 AA Uitgeest
+31(0)251-25 79 24

* jaarabonnement (6 nummers) € 58,-
* kortingsabonnement 65+ € 56,-
* abonnement buitenland € 73,-
korting van € 1,50 bij betaling met automatische incasso
* studentenabonnement (max. drie jaar) € 49,-
* proefabonnement (3 nummers) € 29,-
* losse nummers € 11,50 (exclusief verzendkosten)
* linnen bewaarband € 18,00 (inclusief verzendkosten)

Voor opzeggingen van het abonnement hanteren wij een termijn van twee maanden. Adreswijzigingen ontvangen wij graag drie weken van tevoren op het mailadres info@kunstschrift.nl

ISSN 0166-7297

AFBEELDING OMSLAG VOORZIJDE
Sean Landers, *Plankboy Narcissus*, 2019
* zie ook afbeelding 17

AFBEELDING OMSLAG ACHTERZIJDE
René Magritte, *La reproduction interdite (Verboden af te beelden)*, 1937
* zie ook afbeelding 24

AFBEELDING OMSLAG BINNENKANT VOORZIJDE
Sir William Nicholson, *Zilveren pot en rood lederen kistje*, 1920 • olieverf op paneel • particuliere collectie (foto Bridgeman)

AFBEELDING OMSLAG BINNENKANT ACHTERZIJDE
Joan Jonas, *Mirror Piece II*, 1969/2018 • performance uitgevoerd in 2018 in Tate Modern, Londen

Kunstschrift is ook te volgen op Facebook

Telkens opnieuw duikt hij op. Als simpele reflectie, als zelfportret, als manier om de ruimtelijke illusie te vergroten, of de psychologische impact te versterken. Er is geen tijd waarin de spiegel in de kunst ontbreekt.

02
Elke eeuw zijn eigen spiegel
Mariëtte Haveman

10
Van bol naar plat
Jeroen Stumpel

16
De macht van de spiegel
Judith van Meeuwen

24
De kijker centraal: Jeppe Hein
Robbert Roos

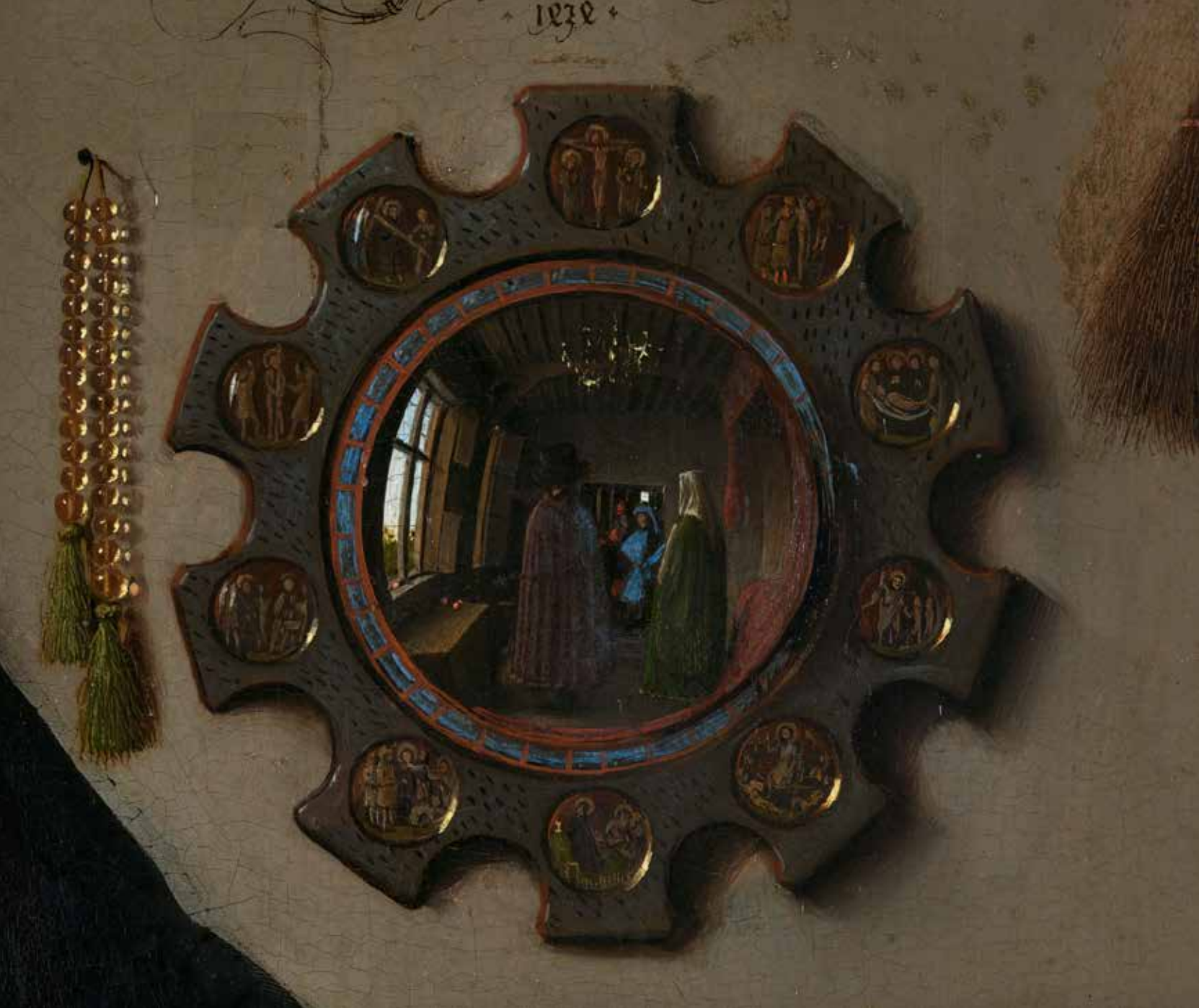
26
De spiegel en de dood
Jeroen Stumpel

32
De Claudespiegel
Peter Delpeut

38
Als door een zilveren mist
Ann-Sophie Lehmann

50
Uit de keuken van de kunstgeschiedenis
• De keus van de kunstenaar
Teun Hocks
• Aangekocht voor de collectie
Fusien Bijl de Vroe over
Opposites of White

Van 23 januari tot 9 mei 2021 toont Kunsthal KAdE in Amersfoort de tentoonstelling *Mirror|Mirror. Reflect Yourself!* Dit Kunstschrift geldt als publicatie bij die tentoonstelling.

MARIETTE HAVEMAN

ELKE EEUW ZIJN EIGEN SPIEGEL

De spiegel is de tweelingzus van de kunst, niet omdat kunst de werkelijkheid verdubbelt zoals spiegels dat doen (dat is maar heel beperkt het geval) maar in veel ruimere zin, omdat ook kunstwerken, zelfs de meest conceptuele, een reflectie vormen op de werkelijkheid. Het is de grond onder de kunst. Dat verklaart het opvallende feit dat dit een onderwerp is met een eigen kunsthistorische canon – een reeks schilderijen die iedereen kent, waarin een spiegel voorkomt.

Die canon begint zo'n beetje met dat raadselvolle spiegelkje in de achtergrond van Jan van Eycks *Arnolfiniportret* [1], en mondt uit in het heden bij de reusachtige spiegelkunst van Anish Kapoor en van Olafur Eliasson [58, 59]. In al die werken wordt iets weerkaatst. In veel van hen is ook een idee verrat, want ook dat is iets dat spiegels in de kunst met zich meebrengen. Ze zijn ongelooflijk effectief in het spel van verleiden, verwarren en verrassen, en ze dragen negen van de tien keer een boodschap. Net als kunstwerken, eigenlijk.

1 Bolle spiegel, detail uit Jan van Eyck, *Portret van Giovanni Arnolfini en zijn vrouw* ('*Het Arnolfiniportret*'), 1434 • olieverf op paneel, 81,8 x 59,7 cm • The National Gallery, Londen

2 Maria Roosen *Ijkpunt*, 2010 • glas, spiegel, 45 cm doorsnede • met dank aan Galerie Fons Welsters, Amsterdam (foto Mike Bink)

3 Yvonne Mostard *De Spiegel van de Ziel*, 1993 • hout, glas en lood, 85 x 60 x 15 cm • Aegon Kunstcollectie, Den Haag (foto Tom Haartsen)

4 **Diego Velázquez**
Venus voor de spiegel ('*The Rokeby Venus*'), 1647-1651
 • olieverf op doek, 122,5 x 170 cm • The National Gallery, Londen

>5 **Léon Spilliaert**
Zelfportret voor de spiegel, 1908 • gewassen Oost-Indische inkt, gouache, aquarel en pastel op papier, 48 x 63 cm • Mu.ZEE, Oostende

>> afbeelding op pp. 5-6
 6 **Édouard Manet**
Een bar in de Folies-Bergère, 1882 • olieverf op doek, 96 x 130 cm • The Courtauld Gallery, Londen

Spiegels spelen met onze perceptie. Ze attenderen ons op de bedrieglijkheid van het beeld en tegelijk hebben ze een sterk vermogen om te suggereren dat hier heel wat meer aan de hand is dan het oog ziet. Voor kunstwerken geldt: waar een spiegel staat wordt iets onthuld. Soms worden we verleid en soms aan het schrikken gemaakt [4, 5]. Wie kent niet de ervaring van de confrontatie met een vreemde in de kamer, die bij nader inzien een reflectie van jezelf blijkt te zijn?

Het artistieke spiegelbeeld zet onze verbeelding aan het werk, altijd al, maar de manier waarop verschilt van tijd tot tijd. Met een beetje goede wil kun je zeggen dat al die spiegels in de kunst, van de kleine bolle van de middeleeuwen tot de kolossaal grote van de eenentwintigste eeuw [11, 2], ook iets van hun tijd reflecteren. In de vijftiende eeuw was de vlekkeloze spiegel soms een zinnebeeld voor de heilige Maagd. Daarnaast stond zo'n peperduur spiegeltje voor rijkdom, en voor het vermogen van de schilder: ik kan dit schilderen.

In de eeuwen daarna werd de spiegel een graag gebruikt attribuut van Vanitas, vaak in combinatie met schedels en kaarsen, verwijzingen naar de vergankelijkheid. En er was die andere vorm van ijdelheid, in voorstellingen waarin de kijker werd uitgenodigd om vanuit meerdere gezichtspunten te genieten van het object van zelfbeschouwing. De spiegel is al sinds de oudheid het attribuut van Venus. Ook mannen zagen zichzelf van oudsher graag terug in de kunst, maar meestal gebeurde dat in zelfportretten waarbij het instrument van de spiegel zorgvuldig uit het beeld werd geëlimineerd. En we weten: deze rolverdeling reflecteert ook de maatschappelijke werkelijkheid waar de meeste vrouwen en mannen zich tot voor kort in schikten.

De achttiende eeuw was het tijdperk van de Claudespiegel: het eerste instrumentje op zakformaat dat diende om de werkelijkheid naar je hand te zetten [42]. De negentiende eeuw was het tijdperk van de grote spiegel, waarvan de kleedkamervariant in het Frans werd aangeduid

als *psyché*. Geen eerdere eeuw beheerste de techniek van het fabriceren van wandvullende spiegels zoals die achter het barmeisje van Manet [6]. Geen ander tijdperk was zo goed in de weergave van de visuele rijkdom van het reflecterende oppervlak.

De twintigste eeuw luidde het tijdperk in van de metaspiegels: spiegels die ons iets willen vertellen, een spiegel willen voorhouden, of iets teweeg willen brengen. Een pionier van de feministische kunst uit de jaren zestig en zeventig zoals Joan Jonas maakte performances vol spiegels en reflectie [pp.56-57]. Wie spiegelt wat, en wat zijn daarvan de consequenties?

Hierin blijkt de spiegel ook zelf een metamorfose te hebben doorgemaakt in de grote revolutie van de moderne kunst. Alle schilderijen van vóór 1900 zijn meer of minder ingenieuze spiegelbeelden die ons uitnodigen getuige te zijn van een echtpaar in een kamer, een brieflezende vrouw, een oude kluizenaar in een woestijn. Het heerlijke geheim van die oude kunst is dat ze ons even bevrijdt van onze begrenzing in tijd en ruimte.

Als spiegels voorkomen in oude schilderijen vergroten ze dat enigma, door de verbeelde ruimte vanuit meerdere hoeken te tonen. De spiegel in Van Eycks *Arnolfiniportret* is een glazen bol waarin, nu al zeshonderd jaar, een imaginaire werkelijkheid gevangen zit [1].

In de kunst van na 1900 (strikt genomen: van na 1907) werkt het anders. Ook dan is het aanbod aan spiegelkunstwerken enorm, maar altijd wordt er verwezen naar iets dat het spiegelbeeld teweegbrengt. Een geestige samenvatting van dat verschil is te vinden in het kunstwerk *Spiegel van de ziel* van Yvonne Mostard uit 1993 [3]. Het doet denken aan de spiegel van het *Arnolfiniportret*, maar het heeft zelf de vorm van een gezicht. Spiegel en lijst zijn een soort tastbaar, poëtisch steno, een metoniem: kijk in de spiegel en je bent gevangen in het kunstwerk. Hetzelfde principe is werkzaam in de kolossale gebogen spiegel getiteld *Vertigo* van Anish Kapoor in De Pont. Je bent kijker én bekekene, even gevangen in de tijdloze, illusionaire wereld van de kunst.

Mariëtte Haveman is hoofdredacteur van Kunstschrift

A Arte Povera is de naam die de onlangs overleden criticus Germano Celant in 1967 gaf aan een stroming die kunst ter discussie stelde door middel van kunstwerken: metakunst. Een van de voormannen van de Arte Povera was de Italiaan met de bloemrijke naam Michelangelo Pistoletto. Pistoletto maakt vanaf de jaren zestig tot op heden kunstwerken en performances waarin spiegels zijn verwerkt. Hij doet dat om de afstand tussen kunstwerk en beschouwer te doorbreken. Tegelijk toont hij hoezeer kunstwerken een illusie vormen, meer droom zijn dan werkelijkheid. In zijn serie *Oltre lo specchio* (voorbij de spiegel) toont hij gezeefdrukte foto's van zichzelf, slaande met een houten hamer op een gepolijste roestvrijstalen spiegel. In het werk *Twenty Two Less Two* is de kunstenaar in levenden lijve, aan onze kant van het beeld, bezig met het verbrijzelen van de illusie [7]. De wonderlijke gewelddadigheid van het effect zegt iets over onze sterke neiging om het spiegelbeeld voor lief te nemen. Om de illusie intact te willen houden.

7 Michelangelo Pistoletto tijdens zijn installatie *Twenty Two Less Two* tijdens de 53ste Biënnale van Venetië op 5 juni 2009

